

Arkæologerne og Vitus Bering's grav

EN STUDIE I KILDEPILPASNING

AF
NATASHA OKHOTINA LIND

I denne artikel vil der blive kastet et kritisk blik på hændelsesforløbet, da danske og russiske arkæologer i 1991 søgte og angiveligt fandt den gravplads, hvor Vitus Bering (1681-1741) og dele af hans mandskab var blevet begravet.¹ Vi skal se, hvordan de skriftlige kilder, man fulgte for at finde graven, undervejs måtte manipuleres for at få det til at stemme med gravpladsen; hvordan de antropologiske observationer, der blev gjort på de fundne skeletter, ligeledes tvang forskerne til at se bort fra de skriftlige kilders udsagn om, hvorfor Bering og hans mandskab døde; og hvordan fund, der blev gjort i forbindelse med udgravningen, blev negligeret eller løbende omfortolket i takt med, at man identificerede de gravlagte.

Mens det hovedsageligt er russiske forskere, der efter udgravningerne har foretaget de videre analyser, har de danske bidrag selvstændig værdi, fordi de bidrag, der udkom allerede 1991, afspejler de russiske forskeres tidligste evalueringer, som ellers ikke foreligger på tryk. De danske bidrag fra 1992 og fremefter afspejler derimod de russiske forskeres senere og ofte ændrede opfattelser.² Det fremgår da også af de-

¹ Denne artikel er en bearbejdet oversættelse af N.A. Okhotina-Lind: „Gde pokhoronen Vitus Bering?“, *Istoricheskii vestnik*, bd. 22, 2017, s. 134-59. Når denne problemstilling er blevet aktuel for mig netop nu, skyldes det, at jeg i forbindelse med mit Carlsbergfond-støttede projekt „Udgivelse af dokumenter fra Vitus Bering's Anden Kamtjatka-ekspedition“ med bind fem nåede til perioden 1741-42 (forventes i slutn. af 2018). I forhold til den russiske version inddrager jeg her i højere grad de danske arkæologers rolle, idet det er deres bidrag, der bestemmer, hvordan man i Danmark bedømmer de resultater, man nåede frem til ved udgravningen på Bering Ø i 1991.

² I tilstræbt kronologisk orden er disse bidrag: En internet-dagbog fra udgravningerne (<http://www.horsensmuseum.dk/Udstillinger/PermanenteUdstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog1991Ekspedition/> (06.04.2018)); Ole Schiørring: „Horsens Museum fandt Vitus Bering“, *Adventsheftet* 1991, s. 22-23 (https://horsensleksikon.dk/wp-content/uploads/Horsens_Museum_

res publikationer, at de danske arkæologer var i løbende kontakt med deres russiske kolleger.

Sejladserne til Amerikas kyster

I 1991 markerede man 250-året for kommandørkaptajn Vitus Berings og kaptajn Aleksej Tjirikovs sejladser. Den 4. juni 1741 afsejlede de to på hver sin paketbåd fra havnen i Petropavlovsk på Kamtjatka med kurs mod Amerikas kyster: Bering på Sankt Peter og Tjirikov på Sankt Paul.³ På grund af tåge kom de to skibe fra hinanden allerede 20. juni. Begge skibe nåede Amerikas kyster i midten af juli, og de var således de første europæere, der fandt vejen til det nordvestlige Amerika og satte fod på disse ukendte områder. På tilbagevejen ramtes Berings mandskab på Sankt Peter af mange ulykker. I begyndelsen af november fik man land i sigte, og med mandskabet udtæret af skørbug blev det besluttet at gå i land. Det viste sig at være en ubeboet ø, senere kendt som Bering Ø. Den barske sejlad og overvintring kostede en stor del af mandskabet livet, deriblandt Vitus Bering selv 8. december 1741. Den følgende sommer lykkedes det de overlevende at bygge et mindre skib af resterne af Sankt Peter og vende tilbage til Kamtjatka. Begivenhederne under sejladsen og overvintringen er ud over skibets logbøger fremfor alt kendte fra detaljerede optegnelser af to af deltagerne, den svenske løjtnant og Berings næstkommanderende på Sankt Peter, Sven Waxell (1701-62), og den tyske læge og naturforsker Georg Wilhelm Steller (1709-46).⁴ Begge beskriver Vitus Berings begravelse,

fandt_Vitus_Bering_Adventsheftet_1991.pdf / (20.03.2018)); Søren Gottfred Petersen & Ole Schiørring: „Han døde 8. december“, *Skalk*, 1991, nr. 6, s. 3-8 (hæftet var på gaden i dec. 1991); Orla Madsen, Søren Gottfred Petersen & Ole Schiørring: „Excavating Bering’s grave, Komandor Bay, Bering Island, august 1991: a preliminary report“, i Orcutt W. Frost (red.): *Bering and Chirikov. The American Voyages and their Impact*, Anchorage 1992, s. 229-47; Svend E. Albrethsen: „Vitus Berings sidste rejse“, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1993, København 1993, s. 135-50; Svend E. Albrethsen: „Vitus Bering’s second Kamchatka expedition – the journey to America and archaeological excavations on Bering Island“, i N. Kingo Jacobsen (red.): *Vitus Bering 1741-1991*, København 1993, s. 66-96; Orla Madsen: „Die Ausgrabung eines Entdeckers. Die Vitus-Bering-Expedition 1991“, i Claus von Carnap-Bornheim & Christian Radtke (red.): *Es war einmal ein Schiff. Archäologische Expeditionen zum Meer*, Hamburg 2007, s. 319-53.

³ Paketbåd (Paketbot), egentlig postbåde, brugtes i flere europæiske lande, men i den tids russiske søkrigsflåde havde de godt 30 paketbåde også andre funktioner. De var små lette, tomastede skibe med bestykning på 12 til 16 kanoner. Eduard Sozaev & John Tredrea: *Russian Warships in the Age of Sail, 1696-1860: Design, Construction, Careers and Fates*, Barnsley 2010, s. 371-73.

⁴ Sven Waxell: *Vitus Berings eventyrlige opdagelsesfærd 1733-1743. Skildret af hans*

og i begge tilfælde har vi anledning til at se kritisk på, hvordan beskrivelserne blev brugt i forbindelse med udgravningen i 1991.

Godt ti år tidligere, i årene 1979-81, havde en ekspedition fra Det Russiske Videnskabsakademis Institut for Fjernøstlige Folks Historie, Arkæologi og Etnologi arbejdet på Bering Ø under ledelse af blandt andre arkæologen Andrei Staniukovich. De havde undersøgt stedet, hvor forliset skete, samt udgravet Bering-ekspeditionens vinterlejr i Kommandørbugten. Lejren bestod af seks jordgrubehytter til beboelse samt provianthytter. På grundlag af fundene identificerede arkæologerne, hvem der havde beboet de enkelte hytter.⁵

Den Dansk-Sovjetiske Ekspedition til Bering Ø 1991

I forbindelse med 250-året for Amerika-sejladserne og Vitus Berings død arrangeredes en omfattende og bekostelig historisk-kulturel ekspedition til Bering Ø, kaldet „Bering-91“. Ideen hertil og den grundlæggende finansiering kom fra „Eventyr-klubben“ under Kommunistpartiets ungdomsorganisation Komsomol. Medarrangører og sponsorer var Det Russiske Videnskabsakademis Institut for Arkæologi, den internationale organisation „Verden under Havet“, Moskva-virksomheden „Fort“ m.fl. For at gøre ekspeditionen international havde man inviteret museet i Horsens, Berings fødeby, til at deltage. Det førte til, at fire danske arkæologer sluttede sig til, tre fra Horsens: Ole Schiørring som leder, Orla Madsen og Søren Gottfred Petersen samt en fra Nationalmuseet: Svend Erik Albrethsen. Til støtte for sig havde danskerne „en, viste det sig, helt uundværlig tolk“: Sten Toft Petersen.⁶ I dansk sammenhæng betegnes ekspeditionen ikke som „Bering-91“ men „Den Dansk-Sovjetiske Ekspedition til Bering Ø“. Det hele stod under ledelse af Moskva-arkæologen Andrei Staniukovich, der som nævnt havde spillet en ledende rolle ved ekspeditionen ti år tidligere.

Ekspeditionen skulle løse flere opgaver. På forhånd havde man proklameret at ville finde Vitus Berings grav. Var det først sket, stod en afdeling fra Sundhedsministeriets Retsmedicinske Institut i Moskva un-

rejsefælle og første officer. Oversat fra det tyske originalmanuskript af Johan Skalberg, København 1948; G.W. Steller: Reise von Kamtschatka nach Amerika mit dem Commandeur-Capitän Bering, Sankt Petersburg 1793. Om logbøgerne, se nedenfor.

⁵ V.D. Len'kov, G.L. Silant'ev & A.K. Staniukovich: *Komandorskii lager' ekspedicii Beringa. Opyt kompleksnogo izucheniia*, Moskva 1988; V.N. Zviagin, Sh.M. Musaev & A.K. Staniukovich: *Vitus Jonassen Bering (1681-1741). Mediko-kriminalisticheskii portret*, Baku 1995, s. 17-18; A.K. Staniukovich (red.): *Russkie morskii ekspedicii XVIII veka. Ocherki kompleksnogo izucheniia pamiatnikov material'noi kul'tury*, Moskva 1996, s. 18-26, 70-80.

⁶ Således i den måske tidligste beretning fra de danske arkæologer, Ole Schiørring: „Horsens Museum fandt Vitus Bering“, *Adventsheftet* 1991, s. 23.

der ledelse af professor Viktor Zviagin klar til på stedet at tage sig af Vitus Bering og om muligt genskabe hans ansigtstræk.⁷ Flere af Berings efterkommere var inviteret med. Der var også russisk og internationalt tv og presse. Alt var forberedt til sensationen, og alle forventede at finde Berings grav. Hvordan arkæologerne kunne være så sikre på at finde en navngiven persons grav, at de turde love verdenspressen at finde den, kan man undre sig over, især når man kun havde få indikationer i kildematerialet af, hvor graven skulle befinde sig.

Sensationen lod imidlertid ikke vente på sig. I løbet af ekspeditionens første dage blev der ved geofysiske undersøgelser fundet en zone med en unormal koncentration af fosfat, hvilket tydede på begravelser. Det blev de danske arkæologer, der fik til opgave at udgrave denne formodede gravplads, og allerede på udgravningens første dag fandt arkæologerne tåknogler.⁸ Ingen nærrede tilsyneladende tvivl om, at det netop var Kamtjatka-ekspeditionens gravplads, man havde fundet. Det gjaldt også de danske arkæologer, der i deres „Dagbog“, som er lagt ud på nettet, skrev om fundet af tåknoglerne 3. august: „vi kunne fastslå, at vi havde fundet den første af vinterlejrens begravelser“.⁹ Området blev derfor straks døbt „Kamtjatka-ekspeditionens Nekropol“. Stedet lå på toppen af en sandet strandvold ved siden af vinterlejren. Her var det relativt let for afkræftede mennesker at grave om vinteren.¹⁰

Gravpladsen viste sig at bestå af seks begravelser, alle orienteret øst-vest efter kristen skik. Skelettet i grav nr. 6 blev straks identificeret som

7 Denne målsætning fremhæves af Schiørring, smst., s. 22: „I 250-året for hans død planlagdes en ekspedition, der skulle finde Vitus Bering, samt forsøge at rekonstruere hans ansigt“.

8 Nummereringen af de seks grave er lidt forvirrende, idet Horsens-arkæologerne brugte én nummerering (formodentlig den oprindelige), de russiske arkæologer og Svend E. Albrethsen en anden, fortløbende fra nr. 1 til 6, som også følges her. Grav nr. 1 er hos Horsens-arkæologerne: A3; nr. 2: A4; nr. 3: A9; nr. 4: A8; nr. 5: A11; nr. 6: A12. Horsens-nummeringen, som de fulgte allerede i den såkaldte „Dagbog“ fra udgravningen (i netversion), afspejler måske, at man forventede at finde alle 13 eller 14 personer, man mente, var begravet.

9 <http://www.institutioner.horsenskom.dk/HorsensMuseum/Udstillinger/PermanenteUdstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog1991Ekspedition/Dag6.aspx> / (06.04.2018). Medmindre der er tale om upræcis engelsk oversættelse, virker det, som om Horsens-arkæologerne senere i 1992 må være kommet i tvivl, om alle fundne grave stammede fra Kamtjatka-ekspeditionen, når det om grav A8 [grav nr. 4] hedder: „The skeleton was slightly higher up than the skeleton in Grave A11 [nr. 5] and was possibly buried *at a later date*“ (kursiv, NOL), Madsen, Petersen & Schiørring: „Excavating Bering’s grave“, s. 235. Hvis vi følger arkæologernes identifikationer af de gravlagte, så var der kun 16 dage mellem, at personerne i grav nr. 4 og 5 døde.

10 Zviagin, Musaev & Staniukovich, s. 43-46.

resterne af Vitus Bering. „Der er tale om Vitus Bering“, hedder det kategorisk 8. august i Horsens-arkæologernes „Dagbog“, hvilket følges op 9. august: „Fortsatte udgravningen af Vitus Berings grav, som vi nu er 100 % sikre på, det er“.¹¹ Herom vidner også talrige fotografier, slides og filmoptagelser, som lykkelige deltagere i ekspeditionen lavede, endnu inden skelettet var færdigudgravet. Nyheden spredtes øjeblikkelig over Rusland og ud i verdenen takket være journalisterne, der stod parat ved kanten af udgravningen med foto- og filmkameraer.¹² Euforien og følelsen af at være en del af en verdenssensation var total blandt deltagerne. Som bekendt: Hvis en påstand gentages 100 gange, ender den med at blive sand, men det er også en kendsgerning, at ingen for alvor stillede sig spørgsmålet, om det virkelig var ekspeditionens nekropol, man havde fundet, og om det virkelig var Vitus Bering, man gravede op.

Den nye og den gamle Bering

Ikke så snart kraniet kunne tages op, begyndte Viktor Zviagin på rekonstruktionen af Vitus Berings ansigtstræk i overensstemmelse med Mikhail Gerasimovs metode for retsmedicinsk ansigtsgenskabelse – en metode, der blev udviklet i sovjetperioden, men senere ofte er blevet kritiseret.¹³ Denne rekonstruktion kan nu ses i mange forskellige sammenhænge: i bogudgivelser, på internettet, på udstillinger, ligesom der er fremstillet flere skulpturer, oftest buster med påskriften „Kapitan-komandor V. Bering“ (fig. 1). En sådan buste er f.eks. opstillet på museet i Horsens ved indgangen til den store udstilling, hvor man blandt andet har genskabt den grav, hvor man fandt den påståede Vitus Bering med kopi af skelet og kiste. Man har også rekonstrueret den hytte, man ved udgravningerne 1979-81 mente var Berings, og

¹¹ <http://www.institutioner.horsenskom.dk/HorsensMuseum/Udstillinger/PermanenteUdstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog1991Ekspedition/Dag11.aspx> / (06.04.2018); <http://www.institutioner.horsenskom.dk/HorsensMuseum/Udstillinger/PermanenteUdstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog1991Ekspedition/Dag12.aspx> / (06.04.2018).

¹² Som det lakonisk står i „Dagbogen“: „Fik besøg af endnu en kommission, der skulle se os arbejde. Føler os lidt som dyr i Zoo, da også de fleste russere i lejren det meste af tiden står og betragter os“ <http://www.institutioner.horsenskom.dk/HorsensMuseum/Udstillinger/PermanenteUdstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog1991Ekspedition/Dag13.aspx> / (06.04.2018).

¹³ Mikhail Mikhailovich Gerasimov (1907-70) excellerede i at genskabe historiske personers ansigtstræk på grundlag af bevarede kranier såsom Timur Lenk, Ivan den Grusomme m.fl., men han blev også brugt inden for retsmedicinen.

Fig. 1 Den formodede Vitus Bering som Viktor Zviagin forestillede sig ham på grundlag af kraniet i grav nr. 6.

hvor han skal have boet, fra han blev sat i land 9. november til sin død 8. december 1741.

Et blik på Zviagins rekonstruktion afslører straks, at ansigtstræk og hovedform på ingen måde svarer til det tidligere kendte maleri, der angiveligt portrætterer Vitus Bering (fig. 2). Historien bag dette „gamle“ portræt er ganske dunkel. Det blev i 1945 doneret til Det Centrale Museum for Søkrigsflåden i Leningrad af en efterkommer af Vitus Be-

Fig. 2 Vitus Bering som han så ud på det portræt, et familiemedlem donerede i 1945 til Det Centrale Museum for Søkrigsflåden, Sankt Petersborg.

ring.¹⁴ Der er ingen påtegning på portrættet, men ifølge familieoverleveringen forestiller det søfareren Vitus Bering. Stillet over for de to radikalt forskellige fysiognomier påstod Andrei Staniukovich og Viktor Zviagin og med dem de danske arkæologer og museet i Horsens, at den rundhovedede person på det gamle portræt i stedet forestillede den engang så kendte, men snart glemte og i Rusland totalt ukendte grandonkel til vores Vitus Bering, nemlig digter og kongelig historiograf Vitus Pedersen Bering (1617-1675), efter hvem søfareren opkaldtes. Påstanden er grebet ud af luften. Historiografens ansigtstræk er velkendte fra et samtidigt portræt på Frederiksborg Slot (fig. 3) og har ikke den mindste lighed med personen på det portræt, vi hidtil har ment var søfareren. Inden Horsens Museum nåede til samme erken-

¹⁴ På en planche i Horsens Museum kan man dog læse: „I 1941 dukkede et oliemalet portræt op fra en Bering slægtning i Sovjet. Dette maleri er siden benyttet i alle udgivne publikationer, men mange har rejst tvivl om, hvorvidt billedet viser den danskfødte kommandør“ (10.09.2017). Har der været to portrætter, eller blev søkrigsmuseets portræt kendt, inden det blev doneret til museet?

Fig. 3 Abraham Wuchters' portræt af Vitus Berings grandonkel Vitus Pedersen Bering, Portrætsamlingen, Frederiksborg Slot.

delse som de to russiske forskere, lod man i 1991 fremstille et postkort, hvor Berings hoved er splittet, så højre halvdel viser det gamle portræts velkendte runde hovedform, mens venstre halvdel viser det nyfundne kranie. Postkortet nåede en vis udbredelse, inden det blev Viktor Zviagins rekonstruktion, museet i Horsens foretrak. Da *Den Store Danske Encyklopædi* i 1995 nåede til Vitus Bering, var man ikke i tvivl om at afbilde Bering i form af Zviagins buste ledsaget af skelettet i graven.¹⁵

Kistebegravelsen

Hvordan kunne arkæologerne så let og hurtigt identificere Berings grav? Sagen er, at kun denne grav blandt de seks på gravpladsen indeholdt en slags trækiste. På det grundlag drog man den ved første øjekast ganske logiske konklusion, at denne person måtte have højere sta-

¹⁵ Bd. 2, 1995, s. 514, jf. også http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Rusland_og_Centralasien/Ruslands_historie/Rusland_1689-1815/Vitus_Bering/ (30.03.2018).

tus end de øvrige, og da man nu var overbeviste om, at det var ekspeditionens gravplads, man udgravede, så måtte det være Vitus Bering. Allerede den følgende dag, endnu inden skelettet var rensset, og det vil sige, før det lod sig undersøge, gav professor Zviagin interview til de udenlandske journalister om fundet af Vitus Berings grav.

En af de russiske deltagere i ekspeditionen „Bering-91“, Sergei Jepochkin, beskriver i sin dagbog flere interessante omstændigheder i forbindelse med fundet af den formodede Vitus Bering. Den 4. august beskriver han, hvordan man under græsbevoksningen fandt et stykke plastik dér, hvor arkæologerne skulle foretage den videre udgravning.¹⁶ Senere hedder det under 6. august: „Danske specialister opdagede brædder, der omsluttede et skelet. Det er muligt, at dette faktisk er Bering!“. Umiddelbart derefter hedder det dog: „Men netop over denne begravelse fandt man tidligere plastik!!!“.¹⁷ Den eneste mulige forklaring på dette overraskende fund af plastik synes at være, at de russiske arkæologer allerede 1979-81 stødte på denne kistebegravelse og forstod dens betydning, men af en eller anden grund fravalgte at udgrave den og i stedet dækkede den til med plastik for bedre at bevare den. Hvis det var tilfældet, forstår vi bedre, hvorfor de russiske arkæologer forud for ekspeditionen i 1991 så skråsikkert kunne love, at man ville finde resterne af Vitus Bering.

Da de russiske arkæologer begyndte at studere de skriftlige kilder nøjere, sandsynligvis umiddelbart efter at de var vendt tilbage til Moskva, opdagede de imidlertid en ubehagelig omstændighed. Den ene-

¹⁶ *Posledniaia ekspediciia Vitusa Beringa*, Moskva 1992, s.162.

¹⁷ „6. августа ... датские специалисты обнаружили доски, которыми был обложен скелет. Возможно, это и есть Беринг! А ведь именно над данным захоронением ранее нашли полиэтилен!!!“, *Posledniaia ekspediciia Vitusa Beringa*, s. 164. Kun i en af de danske arkæologers artikler nævnes dette plastik: „There was only a single indication of the graves having been disturbed since they were made in 1741-42. In the area of A8 and A11, a deep hole in the dune was noticed before the excavation started. PVC was found in the base of the hole, which suggests that it was made relatively recently. Only the right arm and the chest area of A11 appeared to have been disturbed by this hole, and it seems that the „excavation“ was stopped as a result of bones having been found. PVC was then laid over the bones, suggesting that they should be preserved for later examination. There is therefore little doubt that the burial site actually was found sometime previously and that, whoever was responsible, was very close to finding the wooden coffin in Grave A12. It is not known who carried out this excavation, but the PVC suggests that he or she would return for further investigation“, Madsen, Petersen & Schiørring: „Excavating Bering’s grave“, s. 243. Det var dog næppe de danske arkæologer, der fjernede overfladens græsbevoksning, så de var måske ikke bekendt med det første fund af plastik.

ste bevarede beskrivelse af Berings begravelse er de optegnelser, Berings næstkommanderende, løjtnant Sven Waxell, senere forfattede:

Kommandørkaptajn Bering døde den 8. december. Hans lig blev fastbundet til et bræt og begravet i jorden. Alle vore øvrige døde blev begravet uden brædder.¹⁸

Denne lakoniske beskrivelse er både præcis og konkret. I begyndelsen af december 1741 var hele mandskabet medtaget af skørbug. De fleste kunne ikke rejse sig; de, der kunne stå på benene, måtte først og fremmest drage omsorg for egen overlevelse, pleje deres syge kammerater og begrave de døde. Der voksede ikke træer på øen, så enten måtte de gøre brug af drivtømmer eller af tømmer fra paketbåden. Det sidste ville dog mindske deres mulighed for at forlade øen. Desuden har det afkræftede mandskab uden træ til sin umiddelbare rådighed næppe været i stand til at tømre kister. Altså måtte de bære eller slæbe de døde til graven på lagner eller segldug eller måske bare ved hånd og fod. Alene af respekt for kommandørkaptajnen, der havde været leder af både første og anden Kamtjatka-ekspedition, og som var værdsat og afholdt af mandskabet, gjorde man en undtagelse og bandt hans lemme til et bræt. Dette stammede sikkert fra Sankt Peter. Således kunne man i det mindste bringe ham til graven med en vis værdighed og vise ham en sidste ære; at binde ham har været nødvendigt, for at kroppen ikke skulle falde af brættet.

Med andre ord svarer tilstedeværelsen af en kiste i den grav, der tilskrives Bering, ikke til Waxells beskrivelse. Ved nærmere undersøgelse viste det sig, at kisten fra grav nr. 6 slet ikke var en egentlig kiste, men en rektangulær kasse med en slags tremmebund bestående af fem lange, tynde trælistes med stor afstand imellem, sådan som det fremgår af den rekonstruktion, som de danske arkæologer vist var op-

¹⁸ Således i S. Vaksel': *Vtoraja Kamchatskaia ekspediciia Vitusa Beringa*, Leningrad-Moskva 1940, s. 82. Dansk oversættelse i: Waxell: *Vitus Berings eventyrlige opdagelsesfærd 1733-1743*, s. 87. Hidtil er Waxells tekst kun blevet publiceret i oversættelser fra den tyske original: russisk i 1940 og så denne danske fra 1948. Begge oversættelser er fra et håndskrift i det Russiske Nationalbibliotek. Alle senere oversættelser er sket på grundlag af disse to oversættelser. I et parallelhåndskrift, *Tagebuch Waxell*, RGADA (Russiske statsarkiv for gamle akter) f. 199, op. 2, no. 531, d. f.65v står: „*Capitain Commandeur Bering / sturb d[en] 6 [i andet håndskrift: 8] Decemb[ris]* und wurde auf ein Brett / festgebunden und in der Erde vergra/ben, alle übrige unserer todten wurden / ohne Bretter begraben“. Jeg takker dr. Wieland Hintzsche (Halle) for at have tjekket teksten i håndskriftet.

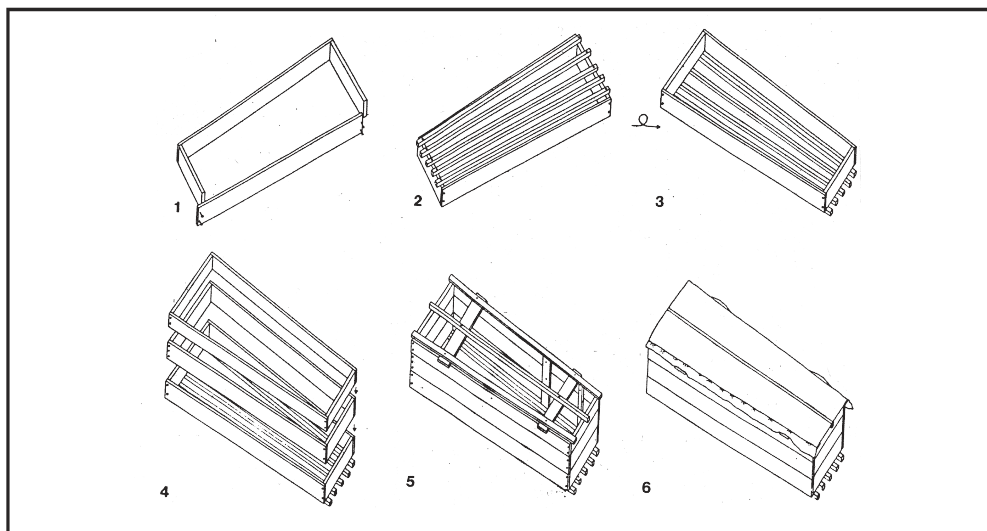

Fig. 4 Søren Gottfred Petersens rekonstruktion af trækassen i grav nr. 6, Zviagin, Musaeu & Staniukovich, s. 87.

havsmænd til (fig. 4).¹⁹ Alligevel fortsætter arkæologerne med at kalde denne konstruktion for en kiste.²⁰

Dertil kommer, at „kisten“ var for trang til kroppen, hvorfor denne måtte placeres i en noget sammenkrummet stilling. Det faktum fremkaldte allerede stærke protester mod identifikationen af den gravlagte som Vitus Bering fra en af deltagerne i ekspeditionen, lederen af ekspeditionens marinarkæologiske afdeling, kaptajn nu kontreadmiral Konstantin Shopotov. Han bestred kategorisk, at skelettet i grav nr. 6 kunne være Vitus Bering.²¹ Han hævdede, at en sådan kasse uden bund brugtes til at medbringe levende fjerkræ såsom høns, når man sejlede ud på lange togter.²² Vigtig er også Shopotovs iagttagelse, at

¹⁹ Rekonstruktionstegningen af Søren Gottfred Petersen findes allerede i *Skalk*-artiklen, den findes også som fig. 11 i Albrethsen: „Vitus Bering’s second Kamchatka expedition ...“, s. 89 og i Madsen, Petersen & Schiørring: „Excavating Bering’s grave“, s. 244 som fig. 11. I „Dagbogen“ kaldes bunden „en tremmebund“, <http://www.institutioner.horsenskom.dk/HorsensMuseum/Udstillinger/PermanenteUdstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog-1991Ekspedition/Dag12.aspx> / (06.04.2018).

²⁰ Albrethsen: „Vitus Berings sidste rejse“, s. 139, citerer Waxell helt korrekt „Hans lig blev bundet til et bræt og sænket i jorden. Alle vore øvrige døde begravedes uden bræt“, men da Albrethsen lidt senere, s. 143, opsummerer, er dette blevet til: „at Bering som den eneste af de gravlagte var begravet i en eller anden form for trækiste“; lidt senere, s. 147, er dette blevet til: „Sammenholdt med løjtnant Sven Waxells ovenfor *citerede* oplysning om, at der kun var ét besætningsmedlem, som blev begravet i kiste“ (kursiv, NOL).

²¹ K.A. Shopotov: *Beringov krest*, Sankt Petersborg 2016, s. 60-65.

²² Shopotov: *Beringov krest*, s. 56-57.

hvis Berings krop var blevet bundet til et bræt, så burde der være rester af reb i hans grav, eftersom alle reb på skibet var tjærede og derfor meget holdbare. Jeg kan kun tilslutte mig Shopotovs opfattelse. Kan man forestille sig, at en kommandørkaptajn, nutidens kontreadmiral, skulle være blevet begravet i et hønsebur?

Efter at være blevet klar over uoverensstemmelsen mellem Waxells beskrivelse og resultatet af udgravningen fandt de russiske arkæologer på følgende forklaring: Sven Waxell gav ordren om at begrave Bering bundet til et bræt, men nogle i mandskabet fandt på eget initiativ en færdig kasse på skibet, der kunne gøre det ud for en kiste. Waxell selv var svært syg og deltog nok ikke i begravelsen og vidste derfor ikke, at Bering blev begravet i en improviseret kiste.²³ En sådan forklaring forekommer dog usandsynlig. Når alt kommer til alt, var løjtnant Waxell efter Berings død mandskabets kommandant, og selv hvis han på grund af svækkelse ikke selv deltog i begravelsen, så fandt begravelsen dog sted i hans umiddelbare nærhed. Kan man forestille sig, at ingen på noget tidspunkt nævnte for den nye kommandant, at man alligevel havde konstrueret en kiste? Hvilke andre begivenheder havde de overvintrende at tale om end død og begravelse?

De russiske arkæologer fandt endnu en bekræftelse af deres opfattelse i Stellers oplysninger om, at Bering blev begravet „i overensstemmelse med vor kirkes ritualer“.²⁴ De mente, at det betød efter et protestantisk ritual, og at dermed var „underforstået placeringen af den døde i en kiste“.²⁵ Men der er intet særligt protestantisk over en begravelse i kiste, for sådan begravede man normalt alle mennesker. Det er langt mere rimeligt at forstå Stellers ord således, at der over den afdøde, formodentlig af Steller selv, idet han også havde en protestantisk teologisk uddannelse, blev gennemført et ritual i overensstemmelse med protestantisk skik.

De danske arkæologer havde deres egen rekonstruktion af Berings begravelse. I en artikel i *Skalk* havde Søren Gottfred Petersen og Ole Schiørring allerede søgt at minimere betydningen af Waxells udsagn for så vidt angik brættet.²⁶ Nu foreslog de så sammen med Orla Mad-

²³ Staniukovich (red.): *Russkie morskije ekspedicii XVIII veka*, s. 37.

²⁴ Steller: *Reise von Kamtschatka nach Amerika*, s. 116.

²⁵ *Russkie morskije ekspedicii XVIII veka*, s. 37.

²⁶ Således skriver Petersen og Schiørring at: „Oplysningen [om begravelsen på et bræt] er vigtig, den synes at sige, at der kun blev brugt træ i Berings grav, og „bræt“ kan stå for kistens bæreformede underdel, som en *ikke alt for skrivefærdig mand* må have haft ondt ved at finde ord for. Man undres over, hvad fastbindingen skulle gøre godt for, men det er i denne forbindelse mindre væsentligt“ (kursiv, NOL). *Skalk* 1991:6, s. 7. Kan man virkelig forestille sig, at en officer som Waxell ikke skulle være endog særdeles „skrivefærdig“?

sen, at man havde bundet kroppen til en særskilt bund bestående af de fem trælist, båret den til graven og sænket den ned. Først i graven byggede man kisten med låg.²⁷ Den forklaring kan på ingen måde holde stik. Hvis man kunne bære kroppen på kistens bund, var der vel ingen grund til at binde den, hvilket da også undrede *Skalk*-forfatterne.

Som yderligere grund til at betvivle, at det var Berings grav, har det været fremført blandt andet af Konstantin Shopotov, at Bering burde være blevet gravlagt i en kommandørkaptajns uniform, hvilket også burde gælde andre medlemmer af kommandostaben.²⁸ Lige netop det argument finder jeg dog ikke overbevisende. I forbindelse med mit arbejde med dokumenterne fra anden Kamtjatka-ekspedition er jeg aldrig stødt på omtale af uniformer blandt officererne. Der var uniformer blandt matroser og soldater, men blandt efterladenskaberne fra afdøde officerer omtales aldrig uniformer eller tilsvarende hovedbeklædning, selv om alle fik udbetalt penge til uniformer. Fra forskningen i marinens uniformer ved vi, at en forordning om indførelse af uniformer i 1730'erne blev gjort permanent, men først og fremmest gjaldt stabsofficerer i Sankt Petersborg, og selv i andre centralt beliggende områder i riget gik det langsomt. Hvad angår skelnen mellem officerer af forskellig rang ved hjælp af galoner, blev det først indført med reformen af flådeuniformen i 1745.²⁹ Jeg formoder derfor, at udbredelsen af flådeofficersuniformer simpelthen ikke var nået til det østlige Sibirien under den anden Kamtjatka-ekspedition.

Uniform eller ej, en eller anden kaftan eller trøje har de begravede medlemmer af mandskabet vel haft på og ikke mindst kommandørkaptajnen. Underligt nok indeholder ingen af gravene nogen form for udstyr, knapper, spænder eller rester af bælt. Selv hængekors fandtes kun i to grave, hvilket er mærkeligt, da man i russisk ortodoks tradition skal begraves med sit hængekors. Faktisk ser det ud til, at alle, selv den formodede Bering, blev begravet uden klæder. Kunne en kommandørkaptajn blive begravet uden klæder? Man kan selvfølgelig forestille sig, at de døde svøbtes i et ligklæde. Det forekommer dog lidet sandsynligt, idet man kun havde sejludg at lave ligklæder af, og med et så stort antal døde (31 personer i løbet af sejlads og overvintring) ville skibet være udgået for sejl, og sejl var i løbet af overvintringen mere nødvendige for de levende end for de døde, fordi de anvendtes til overdækning af jordhytterne.

²⁷ Madsen, Petersen & Schiørring: „Excavating Bering’s grave“, s. 246.

²⁸ Shopotov: *Beringov krest*, s. 58.

²⁹ V.D. Docenko: *Russkii morskoi mundir 1696-1917*, Sankt Petersborg 1994, s. 24-30; V.D. Docenko & G.M. Getmanec: *Russkii morskoi mundir 1696-1917*. Sankt Petersborg 2008, 42-61.

De antropologiske iagttagelser vedrørende skelettet i grav nr. 6

Vi vender os nu til den detaljerede antropologiske beskrivelse af skelettet fra grav nr. 6. Den afdødes alder bestemtes til mellem 53,5 og 63,5 år, hvilket passer til Berings alder på 60 år. Om kraniets antropologiske kendetegn skrev de danske arkæologer straks efter udgravningen, at det ifølge Viktor Zviagin tilhørte den baltiske type, hvilket også passede på Bering.³⁰ Zviagin har imidlertid selv i alle sine publicerede arbejder hævdet, at kraniet i grav nr. 6 ikke var af nordeuropæisk, men af den centraleuropæiske type, som var karakteristisk for befolkningen i hele lavlandsområdet fra Atlanterhavet til Volga. Det havde vel været mere naturligt, om en danskers kranie hørte til den nordeuropæiske type. Særlig forundring vækker imidlertid karakteristiken af „tandsættets smukke tilstand“. Det kan umuligt være tilfældet for en person efter seks måneders sejlads og sygdom (mere om tænderne nedenfor). Stor forundring vækker også følgende karakteristik: Bering „kunne ikke undgå at skille sig ud fra de omgivende ved sin fysiske styrke. Han har uden nogen tvivl fra sin ungdom været vant til arbejde med at løfte tunge genstande“, Ja, individet i grav nr. 6 ville ifølge Zviagin i styrke kun lige stå tilbage for Saul Hallop.³¹ Nu var Vitus Bering faktisk officer og ikke matros. Han har næppe haft noget tungt arbejde. Af dokumenterne vedrørende anden Kamtjatka-ekspedition ses klart, at Bering var bebyrdet med en uophørlig bureaukratisk korrespondance gennem samtlige 9 år i Sibirien og måtte sidde dag og nat ved bordet i kancelli-hytten. Kun af og til, som under de mange år i Okhotsk, gik han ud af hytten for at se, hvordan det skred frem med skibsbyggeriet. Hvordan skulle han have udviklet sig til en herkulisk kraftkarl? Ikke én skriftlig kilde antyder, at Bering skulle være udrustet med en usædvanlig styrke.

Som jeg ser det, er det af de antropologiske karakteristika, der kendetegner skelettet i grav 6, alene alderen, der passer på Bering. Alle de øvrige karakteristika (kraniets form, tænderne, skelettets vidnesbyrd om fysisk styrke) taler imod, at det skulle være ham. Det skal så nævnes, at der ikke blev lavet dna-analyser og heller ikke kemiske analyser, der kunne have vist, hvor længe de seks skeletter havde ligget i jorden.

Arkæologernes identifikationer af de øvrige gravlagte

Ud over Vitus Bering selv identificerede de russiske arkæologer også

³⁰ Madsen, Petersen & Schiørring: „Excavating Bering’s grave“, s. 247.

³¹ Zviagin, Musaev & Staniukovich, s. 95. Den lidt kuriøse henvisning til den estiske verdensmester i vægtløftning fra 1922, Saul Hallop (1897-1941), skyldes, at Zviagin nogle år tidligere havde været med til at identificere resterne af denne og nu kunne observere sammenfald i knoglestruktur.

de fem øvrige skeletter på gravpladsen. Som grundlag tog man et citat fra Steller: „Dér ligger også han [Bering, NOL] mellem sin adjutant, kommissær og [to] grenaderer“.³² Adjudanten identificeredes let med underskipper Nikita Khotiaincev († 9. dec.). Kommissæren var heller ikke et problem, det måtte være fændrik Ivan Lagunov († 8. jan.). Den første grenader måtte være Ivan Tretjakov († 17. dec.), men med hensyn til den anden grenader valgte arkæologerne overraskende Fedor Panov († 2. jan.), der overhovedet ikke var grenader, men matros. Samtidig vides det, at grenader Ivan Nebaronov døde 5. november og blev begravet på øen kort efter, så hvorfor ikke ham?

Der opstod imidlertid endnu et problem for arkæologerne. Steller omtaler med Bering fem gravlagte, men man fandt seks grave. Som denne sjette valgte de russiske arkæologer af uransagelige grunde styrmand Andreas Hesselberg (eller som han også kaldes: Andris Eizel'berg, † 22. nov.). Ud fra de antropologiske kendetegn var den afdødes alder ca. 65 år. Faktisk var Hesselberg 70 år.³³ Det hører imidlertid til sjældenhederne, at de skriftlige kilder nævner alderen på mandskabet, så der kan sagtens være flere, der var omkring 65.³⁴

Hvorfor omtaler Steller fem begravede uden at nævne Andreas Hesselberg? De russiske arkæologer har denne forklaring: „At hans navn er udeladt i Stellers liste, kan forklares ganske enkelt: Alle personer i listen er begravet senere end Bering, mens Hesselberg var den første, der døde under overvintringen“.³⁵ Bortset fra, at Hesselberg ikke var den første, der døde på øen (jf. listen nedenfor), er det ikke indlysende, at dette skulle være grund for Steller til at undlade at nævne ham blandt de begravede. Stellers optegnelser blev skrevet nogle år senere, hvorfor det næppe kan have spillet en rolle, hvem der døde først. Vi ved også, at der mellem Hesselberg og Bering døde endnu to per-

³² A.K. Staniukovich (udg.): *G.V. Steller: Dnevnik plavaniia s Beringom k beregam Ameriki 1741-1742*, Moskva 1995, s. 115. I den russiske oversættelse, der ikke var fra den originale tyske tekst, men fra den engelske oversættelse, gentages dennes upræcise „grenaderer“. I den tyske original står „to grenaderer“ (Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 114). De russiske arkæologer opererede dog alligevel hele tiden med netop to grenaderer.

³³ Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 114.

³⁴ Det holder således ikke stik, når det i Horsens-arkæologernes „Dagbog“ for 8. august som argument for identificeringerne af både Hesselberg og Bering hedder: „et check i mandskabslisten viste, at kun to personer lå i denne aldersgruppe, nemlig Vitus Bering og førstestyrmænd Andreas Hesselberg“: <http://www.institutioner.horsenskom.dk/HorsensMuseum/Udstillinger/Permanente-Udstillinger/VitusBering/MereVitusBering/Dagbog1991Ekspedition/Dag11.aspx> / (06.04.2018).

³⁵ Zviagin, Musaev & Staniukovich, s. 57.

soner. Hvor er så de, og hvad har overhovedet retfærdiggjort Hesselbergs tilstedeværelse i arkæologernes konstruktion? Som jeg ser det, kan man tolke Stellers beskrivelse, „og dér ligger han [Bering] mellem sin adjutant, kommissær og to grenaderer“ på to måder. Man kan forstå det som en direkte, konkret henvisning til Berings nærmeste naboer på gravpladsen – netop den tolkning valgte arkæologerne. Jeg foreslår at læse Stellers udsagn som udtryk for den nivellering mellem standspersoner og menigmand, der skete under de tragiske omstændigheder, der prægede den sidste fase af sejladsen og overvintringen: Stillet over for døden blev alle lige fra første til sidste. Det var noget, som Steller kraftigt fremhævede i sin beskrivelse af forholdene i denne traumatiske periode. At bevise, hvilken tolkning der er korrekt, er dog vanskeligt, men jeg finder støtte i nedenstående kronologiske liste over afdøde. Det er nemlig klart, at Steller ikke nævner de begravede i kronologisk rækkefølge. Hvis Steller talte om Berings nærmeste naboer på begravelsespladsen, så burde de være døde i kronologisk rækkefølge, men i så tilfælde burde disse være oppasser Semen Artemiev († 22. nov.), kalfatrer Aleksei Klementiev († 4. dec.) og kanoner Prokopii Efimcev († 27. dec.). Så hvis de russiske arkæologer skulle have fulgt deres egen logik, burde det være disse, der lå side om side med Bering, og ikke dem, Steller nævner.

Et omflakkende krucifiks

I netop den grav, der nu tilskrives Andreas Hesselberg, blev der fundet et lille, dårligt bevaret krucifiks. Det gennemgik en forunderlig metamorfose undervejs i arkæologernes arbejde. Da Søren Gottfred Petersen og Ole Schiørring udgav deres *Skalk*-artikel i december 1991, skrev de om den formodede Hesselberg: „På hans bryst lå et lille tinkors af sibirisk type; det er formodentlig erhvervet på rejsen. Et lignende kors kendes fra lejrpladsen“, det vil sige fra udgravningerne af vinterlejren i årene 1979-81.³⁶ På udstillingsplanchen i Horsens Museum, der nok må dateres nogenlunde samtidig med *Skalk*-artiklen, indsnævres krucifiksets proveniens yderligere: „På brystet lå et lille tinkors af en form, der er almindelig i det østlige Sibirien“.³⁷ Nu er der næppe forskelle på sibiriske og østsibiriske krucifikser, og at dømme efter illustrationen er der under alle omstændigheder tale om et helt normalt ortodokst krucifiks, som man endnu i dag kan købe i enhver kirkekiosk, ligesom det, så enkelt og dårligt bevaret det er, sagtens også kan være protestantisk eller katolsk.

Opfattelsen af de to krucifikser fra henholdsvis graven og vinterlej-

³⁶ Petersen & Schiørring, s. 7-8.

³⁷ Planchen set 10.09.2017.

ren som sibiriske kan de danske arkæologer kun have fået fra de russiske arkæologer, idet de næppe selv har set sig i stand til at skelne mellem forskellige egnstyper af ortodokse russiske krucifikser. Af en eller anden grund har det så ikke undret dem, at Hesselberg, der var protestant eller katolik, begravedes med et ortodokst krucifiks. Imidlertid opdagede de russiske forskere, da de skrev deres bøger med identifikation af den begravede som Hesselberg, denne uoverensstemmelse og mente nu, at krucifikset var af „vesteuropæisk type“.³⁸ Bemærkelsesværdigt er det, at de danske arkæologer i deres senere artikler overtog de russiske arkæologers nytolkning. Svend E. Albrethsen kalder koret af „protestantisk type“ og finder, at „identifikationen [af den begravede med Hesselberg] støttes af fundet af det protestantiske kors“;³⁹ mens Orla Madsen, da han i 2007 udgav en artikel om udgravningen, kategorisk hævder, at sådanne kors kun blev båret af protestantiske eller katolske vesteuropæere. Det førhen sibiriske ortodokse krucifiks bliver nu direkte brugt som separat bevis for, at den begravede er Andreas Hesselberg.⁴⁰ Derved afviser både Albrethsen og Madsen deres to danske kollegers oprindelige tolkning og tilslutter sig i stedet de russiske arkæologers senere opfattelse.

Hvor mange blev egentlig begravet på øen?

Er det muligt at fastslå, hvor mange medlemmer af Kamtjatka-ekspeditionen der i alt blev begravet på øen? Vi har fire skriftlige kilder til spørgsmålet. Mest informativ og systematisk er den officielle liste over afdøde medlemmer af mandskabet på Sankt Peter i løbet af sejladsen og overvintringen 1741-42. Listen blev sammenstillet på grundlag af logbogen, der førtes af styrmand Kharlam Jushin under sejladsen, samt optegnelser fra overvintringen, og den er bevaret som appendiks til Waxells rapport til Admiralitetet fra 15. november 1742.⁴¹ Det var vigtigt at fastholde dødsdagen ikke blot for mindet af den afdøde, men også af den prosaiske grund, at man ophørte med at beregne løn fra denne dag. Derfor kan man anse denne liste for ganske nøjagtig. Li-

³⁸ Zviagin, Musaev & Staniukovich, s. 85.

³⁹ Albrethsen: „Vitus Berings sidste rejse“, s. 144.

⁴⁰ „diese Vermutung [at den begravede er Andreas Hesselberg] basiert nicht ausschließlich auf dem Alter des Toten, auch das Zinnkreuz weist daraufhin, trugen doch solche Kreuze nur protestantische oder katholische Westeuropäer“, Madsen: „Die Ausgrabung eines Entdeckers“, s. 340.

⁴¹ Selve rapporten men uden appendiks er publiceret i Vaksel': *Vtoraia Kamchatskaia ekspediciia*, s. 138-151; T.S. Fedorova m.fl. (udg.): *Russkie ekspedicii po izucheniiu severnoi chasti Tikhogo okeana v pervoi polovine XVIII v. Sbornik dokumentov*, Moskva 1984, s. 262-273. Appendiks er publiceret i *Posledniaia ekspediciia Vitusa Beringa*, s. 135-36.

sten nævner i alt 31 mennesker, der døde under sejladsen og den efterfølgende overvintring på Bering Ø. Listen er organiseret efter rang og anfører dødsdag, men meddeler ikke, om den døde er kastet over bord eller begravet på øen.

Logbogen fortæller detaljeret om alle, der døde under sejladsen, men slutter 6. november og indeholder derfor intet om hændelser under overvintringen. Sværest af alt er at afgøre præcis, hvad der skete i løbet af de forvirrede dage i begyndelsen af november 1741 i forbindelse med landgangen på den ubeboede ø. Hele mandskabet var i de dage så tæt på at gå til grunde, at man nok ikke som ellers lagde stor vægt på at få hændelserne ført til protokols. Jeg bestræber mig i det følgende på at opklare, hvem der blev begravet til vands, og hvem der endte med at finde hvile på øen. Om dem, der døde 4. november, Osip Chencov, Aleksei Popov og Ivan Davydov, hedder det, at deres legemer „blev sænket i havet“.⁴² Det samme gælder alle, der døde tidligere om bord på paketbåden under sejladsen.⁴³ Men om grenader Ivan Nebaronov, der døde 5. november, er der ingen tilsvarende bemærkning i logbogen.⁴⁴ Man kan derfor formode, at Nebaronov var den første, der blev begravet på land. Det bekræftes måske af Stellers omtale af de „to grenaderer“, der begravedes nær Vitus Bering.

Interessant er, at det om Osip Chencov hedder, at man „læste over ham“, inden han sænkedes i havet. Det samme skete utvivlsomt over de andre, om end der hverken var præst eller diakon på Sankt Peter. I sådanne tilfælde var det den i rang højeste ortodokse officer, som det påhvilede at udføre de ortodokse ritualer, hvilket her må have været Sofron Khitrovo. Dette viser, at man selv under den panik, der rådede i begyndelsen af november, bestræbte sig på at udføre alle ritualer i forbindelse med gravlæggelsen med så stor værdighed som mulig.

Logbogen meddeler også, at landsætningen af syge foregik fra 6. til 22. november. På det tidspunkt var omkring 50 mand ramt af skørbug.⁴⁵ Oprindeligt var der 77 personer om bord på Sankt Peter, men allerede før 6. november var 12 eller 13 døde. I Waxells rapport fra 15. november 1742 står, at otte personer i begyndelsen af november 1741 kunne bevæge sig lidt, men kun tre kom på dæk.⁴⁶

⁴² *Russkie ekspedicii*, s. 247-48.

⁴³ En undtagelse var den allerførste, der døde 31. august, matros Nikita Shumagin. Han blev begravet på en ubeboet ø, hvor skibet ankrede op for at tage ferskvand om bord. Den omgivne gruppe af øer blev siden kaldt Shumagin Øerne: et sjældent tilfælde, hvor en simpel matros fik opkaldt noget efter sig.

⁴⁴ *Russkie ekspedicii*, s. 248.

⁴⁵ *Russkie ekspedicii*, s. 248.

⁴⁶ *Russkie ekspedicii*, s. 266.

Ud over Jushins logbog indeholder både Stellers og Waxells erindringer oplysninger om dem, der døde under ekspeditionen, om end ikke fuldstændigt og systematisk, idet begges tekster er skrevet på en vis tidsafstand.⁴⁷ Der er derfor mange uoverensstemmelser og sandsynligvis fejl, ikke mindst når det gælder de kaotiske dage i begyndelsen af november, da Sankt Peter nærmede sig den ubeboede ø, hvor skibet ramtes af storm og blev slået til vrag. Det skete samtidig med, at man var i gang med landsætningen og begyndte at etablere vinterlejren. Steller skriver således under 6. november: „Skønt vi de sidste dage førte nogle døde soldater og en trompeter med os for at begrave dem på land, så blev de nu uden nogen ceremonier over hals og hoved kastet i havet“.⁴⁸ I virkeligheden døde trompeter Mikhail Toropcev først 11. november og blev tydeligvis begravet på øen. Snarest tænkte Steller på trommeslageren Osip Chencov, der døde 4. november og virkelig ifølge logbogen blev sænket i havet, dog, som vi så, ikke i større hast, end at man fulgte begravelsesritualet.

Ifølge Waxells erindringer forblev fem unavngivne afdøde om bord på Sankt Peter helt frem til 19. november, inden de blev sænket i havet.⁴⁹ Når Waxell herefter beskriver, hvordan evakueringen af syge foregik fra skibet 8. november, har hukommelsen efter alt at dømme spillet ham et puds med hensyn til datoer: „Mange af dem døde, så snart de kom ud i frisk luft, nogle døde i båden, så de ikke nåede at sætte fod på stranden, og nogle døde straks efter landgangen“.⁵⁰ Ifølge logbogen begyndte evakueringen af syge imidlertid 6. november, og 8. november døde ifølge listen over døde kun en, nemlig Nils Jansen. Ikke desto mindre må indtrykket af død og elendighed under landsætningen have været så stærkt, at det har brændt sig ind i løjtnantens erindring: Sandsynligvis var det alle dem, der døde 15. november⁵¹ og blev begravet på øen, Waxell tænkte på. Navnene på dem, der døde 15. november ved overførelsen fra skibet, nævnes også af Steller.⁵²

Det er klart, at Waxell i sine erindringer overdrev antallet døde: „Vi tilbragte hele november og december i den største elendighed. Der

⁴⁷ Stellers „dagbog“ blev skrevet i 1743; Waxells „optegnelser“ c. 1758.

⁴⁸ Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 100: „Mitten unter dem Getümmel trug sich noch ein anderer lächerlicher Streich zu; wir hatten schon seit einigen Tagen den verstorbenen Trompeter und einen Soldaten mit uns geführt, um sie am Lande beerdigen zu können; nunmehr aber wurden sie ohne alle Ceremonien über Hals und Kopf in die See geworfen“.

⁴⁹ Waxell: *Vitus Berings eventyrlige opdagelsesfærd*, s. 82.

⁵⁰ Waxell: *Vitus Berings eventyrlige opdagelsesfærd*, s. 82.

⁵¹ Jf. listen nedenfor.

⁵² Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 107.

døde i dette tidsrum ca. 30 mand. Desuden havde vi jo måttet kaste en del døde i søen, mens vi endnu var om bord“.53 Som vi imidlertid ved bl.a. fra den rapport, Waxell selv sendte til Admiralitetet 15. november 1742,54 døde 31 i løbet af hele ekspeditionen, og som det ses af mine observationer, døde 19-20 mennesker i løbet af overvintringen.

De russiske arkæologer gik ud fra, at de, der døde under landsætningen, straks blev begravet på stranden, mens de, der døde senere, blev begravet i nærheden af vinterlejren. Vinterlejren blev dog påbegyndt allerede 6. november samtidig med, at de syge begyndte at blive sat i land. Derfor kunne man allerede fra begyndelsen have begravet de døde ved lejren. Det forekommer derfor mere naturligt, at der allerede da blev etableret en begravningsplads nær lejren, og at alle blev begravet dér ved siden af hinanden fremfor at blive spredt på øen. Dertil kommer, at selv om der ikke blandt mandskabet var en præst, så burde jordstykket til begravningspladsen på en eller anden måde være blevet indviet, hvilket taler for en fælles begravningsplads. Der findes dog intet konkret herom i kilderne. Såvel de russiske som de danske arkæologer har konstant hævdet, at der blev begravet 13-14 personer på øen, af hvilke de udgravede seks. Tallet 13-14 tog de uden at tjekke fra Stellers erindringer, men der er mange eksempler på, at Steller ikke huskede alle, der døde.

I nedenstående tabel har jeg kronologisk opført navnene over døde på grundlag af Waxells officielle liste, der dog var opstillet efter rang. Med kursiv har jeg fremhævet navnene på de seks personer, arkæologerne mente at have udgravet på gravpladsen:

5.11.1741	Ivan Nebaronov?	grenader
8.11.1741	Nils Jansen	bådsmand
11.11.1741	Mikhail Toropcov	trompeter
15.11.1741	Ilja Dergatiev	kanoner
15.11.1741	Ivan Jemeljanov	matros
15.11.1741	Seliverst Tarakanov	matros
15.11.1741	Vasilii Popkov	soldat
16.11.1741	Sava Stepanov	soldat
19.11.1741	Nikita Bulatov	Ovcyns opvarter
20.11.1741	Mark Antipin	matros
22.11.1741	<i>Andreas Hesselberg</i>	<i>Styrmand</i>
22.11.1741	Semen Artemiev	Lagunovs oppasser
04.12.1741	Aleksei Klementiev	kalfatrer

53 Waxell: *Vitus Berings eventyrlige opdagelsesfærd*, 88.

54 Se note 41.

09.12.1741	<i>Nikita Khotiaincov</i>	<i>underskipper adjudant</i>
08.12.1741	<i>Vitus Being</i>	<i>kommandørkaptajn</i>
17.12.1741	<i>Ivan Tretiakov</i>	<i>grenader</i>
27.12.1741	Prokopii Jefimcov	kanoner
02.01.1742	<i>Fedor Panov</i>	<i>soldat</i>
08.01.1742	<i>Ivan Lagunov</i>	<i>fændrik, kommissær</i>
på øen, ukendt dødsdag	Prokofii Khorokhorin	Khitrovos oppasser

Med andre ord blev der helt sikkert begravet 19 personer på øen og muligvis også Nebaronov. Altså ikke som arkæologerne hævder 13 eller 14.

Hvorfor bestod vinterlejrens begravelsesplads i arkæologernes forestilling kun af seks grave? Hvor er de resterende 13 (eller 14) personer? Og tilhørte de seks begravede personer virkelig Kamtjatka-ekspeditionen?

De gravlagtes tænder

Undersøgelsen af gravpladsens skeletter viste, at det ikke bare var den formentlige Vitus Bering, men også de øvrige fem gravlagte mænd, der havde „fint bevarede tænder“. ⁵⁵ Alle kilder er imidlertid enige om, at hele Berings mandskab var ramt af skørbug. Alene Steller, der under hele sejladsen tilberedte medicinske afkog, gik fri. Arkæologerne kunne udmærket se modsigelsen, men forsøgte at bortforklare den ved, at mange sygdomme har flere symptomer til fælles med skørbug (f.eks. iskæmisk hjertesygdom, nefritis, asmatiske bronchitis m.fl.). ⁵⁶ Med andre ord led besætningen slet ikke af skørbug. Men kan man virkelig forestille sig, at alle, der befandt sig på Sankt Peter på nær Steller, samtidig blev ramt af forskellige sygdomme, der alle havde symptomer til fælles med skørbug, men ikke var det? I det bevarede materiale vedrørende Kamtjatka-ekspeditionen kan man under alle sejladser følge, hvordan sømændene som følge af vitaminfattig føde og mangel på ferskvand senest efter en måneds sejlads og ofte tidligere begyndte at lide af skørbug i større eller mindre grad. Sammenholdt hermed havde mandskabet på Sankt Peter været undervejs i seks udmattende måneder. Kan man ydermere forestille sig, at hverken de erfarne søfolk, som gennem årene havde mistet mange kammerater til skørbugen, el-

⁵⁵ Zviagin, Musaev & Staniukovich, s. 238.

⁵⁶ Ole Schiørring var allerede ude med dette kategoriske udsagn i *Adventshæftet* 1991, s. 23: „Allerede nu kan vi fastslå, at Vitus Bering ikke døde af skørbug, han havde alle sine tænder bevaret, skønt det faktisk var *mælkætænder*, ...“ (kursiv, NOL).

ler Steller med sin medicinske uddannelse eller den tyske underlæge Mathias Betge skulle kunne skelne mellem skørbug og andre sygdomme? Og hvordan kunne den del af mandskabet, der undgik døden, gradvist begynde at komme sig, så snart de fik adgang til frisk føde og vand, så de i slutningen af januar 1742 igen kunne stå på benene,⁵⁷ hvis det ikke var skørbug, de led af, men disse alternative sygdomme? Havde de seks gravlagte virkelig været en del af Sankt Peters besætning, så havde de umuligt kunne have haft sunde tænder!

Hvorfor søgte arkæologerne Berings grav, hvor de gjorde?

Afslutningsvis må det konstateres, at arkæologernes lokalisering af Kamtjatka-ekspeditionens gravplads slet ikke svarer til det, vi ved fra den eneste skriftlige kilde, der informerer om, hvor Bering blev begravet, nemlig Stellers dagbog fra sejladsen. I Stellers tyske tekst hedder det: „Wir begruben dessen [Berings] entseelten Leichnam Tages darauf, nach protestantischen Kirchengebräuchen nahe bey *unsrer* Wohnung“ (kursiv, NOL): altså „tæt på vores bolig“.⁵⁸ Steller bruger ordet *Wohnung* flere gange i sin dagbog, og hver gang, han bruger det i singularis, er det om den separate bolig – ud over Berings hytte var der fem.⁵⁹ Stellers sprogbrug fremgår af to andre steder i hans dagbog. Under 12. november hedder det at: „Den 12ten November arbeiteten wir mit grösstem Fleiss an unsrer Wohnung, sahen auch dass andere, unserm Beyspiel folgend, sich die dritte Wohnung auf eben die Art ausgruben“.⁶⁰ Senere, da man 20. april var så heldige at finde en hel, frisk strandet hval „fünf Werste (ca. 5 km) von unsern Wohnungen nach Westen“, ser vi Steller bruge „Wohnung“ i pluralis som udtryk for hele vinterlejren.⁶¹ Når Steller derfor skriver, at Bering blev begravet „nahe bey unsrer Wohnung“, så er det nær den bolig, hvori Steller selv boede sammen med andre ikke-russere, og ikke nær det sted, hvor Bering selv boede (alså ikke „nahe bey *seiner* Wohnung“). Da de russiske arkæologer i årene 1979-81 udgravede vinterlejren, der strakte sig i et aflangt bælte fra nord til syd, lokaliserede de Berings hytte i lejrens allernordligste del, mens de lokaliserede Stellers hytte i lejrens sydende.

Nu er det så interessant at vende sig til de danske arkæologers artikler, der afspejler de informationer, de fik fra de russiske arkæologer, inden de begyndte at grave, og som for de danske arkæologer for-

⁵⁷ Waxell: *Vitus Berings eventyrlige opdagelsesfærd*, s. 89.

⁵⁸ Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 116.

⁵⁹ Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 116.

⁶⁰ Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 107.

⁶¹ Steller: *Reise von Kamtschatka*, s. 126.

klarer, hvorfor de gravede netop, hvor de gjorde. I den artikel, Søren Gottfred Petersen og Ole Schiørring publicerede i *Skalk* i 1991 kort efter udgravningen, læser vi: „At der overhovedet var en mulighed for i dette ret vidtstrakte område at finde Berings grav, skyldes den omtalte Steller: han skriver i sin rapport, at Bering blev jordet i umiddelbar nærhed af *sin* hytte“ (kursiv, NOL).⁶² Det samme får man at vide på en planche i den store Bering-udstilling i Horsens Museum: „G.W. Steller skriver om Berings begravelse: „**han blev begravet i nærhed af sin hytte**““ (museets fremhævelse).⁶³ Endnu i 2007 skriver den tredje Horsens-deltager i udgravningen, Orla Madsen, at Bering ifølge Steller blev „begravet tæt på *sin* bolig, altså tæt på den nordligste hytte i vinterlejren“ (kursiv, NOL).⁶⁴

Eftersom der i originalen står „vor bolig“ og ikke „sin bolig“, strider de danske arkæologers udgangspunkt for at lokalisere gravpladsen direkte mod Stellers tekst. Den opståede fejl er særlig beklagelig, fordi Stellers originaltekst er en af de kilder, de danske arkæologer let kunne have konsulteret på egen hånd, eftersom den er skrevet på tysk og desuden findes i korrekte oversættelser til både dansk og engelsk. I stedet stolede de på de oplysninger, de fik fra deres russiske kolleger. Hvorfra har de russiske arkæologer så denne fejl? Den skal findes i deres bog fra 1988 om resultaterne af udgravningen af vinterlejren 1979-81. Da de skrev denne bog, benyttede de en fejlagtig russisk oversættelse af Steller fra 1928. I denne hedder det nemlig, at Bering var blevet begravet „ved siden af *sin* bolig“ (kursiv, NOL).⁶⁵ Netop derfor søgte de russiske arkæologer i 1991 allerede fra begyndelsen og målrettet en gravplads nord for vinterlejren, 25 meter fra Berings hytte.⁶⁶ Ifølge Steller skulle man i stedet have søgt gravpladsen i området ved vinterlejrens sydende mindst 55-60 meter fra det sted, man gravede.

Sandsynligvis opdagede de russiske arkæologer først efterfølgende, at Steller aldrig havde skrevet, at Bering var blevet begravet ved siden af sin egen hytte. I deres egne beretninger om udgravningerne i 1991 forbigår de i modsætning til danskerne i tavshed, hvorfor de søgte gra-

⁶² Petersen & Schiørring, s. 5.

⁶³ Horsens Museum, planchen set 10.09.2017. Teksten er nok blevet til nogenlunde samtidig med *Skalk*-artiklen, men ses altså stadig.

⁶⁴ „Laut Steller wurde Bering nach protestantischer Sitte dicht bei *seiner* Behausung bestattet, also dicht bei der nördlichsten Hütte im Winterlager, die 1979/81 lokalisiert und ausgegraben worden war“ (kursiv, NOL), Madsen: „Die Ausgrabung eines Entdeckers“, s. 333.

⁶⁵ „На другой день мы похоронили его по протестантскому обряду возле его жилища“, Len'kov, Silant'ev & Staniukovich: *Komandorskii lager'*, s. 17. Jf. også *Posledniaia ekspediciia Vitusa Beringa*, s. 103.

⁶⁶ Len'kov, Silant'ev & Staniukovich, *Komandorskii lager'*, s. 35.

ven netop på dette konkrete sted. De vedgik med andre ord aldrig, at de i deres udgangspunkt havde taget fejl, for så ville hele deres argumentation for, at de havde fundet Vitus Bering, være faldet sammen som et korthus, ligesom det ville blive afsløret, at de ansigtstræk, Viktor Zviagin under så stor mediebevågenhed havde genskabt ud fra kraniet i grav nr. 6, intet havde med Vitus Bering at gøre. Desuden kunne mange af dem, der havde sponsoreret den bekostelige ekspedition i 1991, have følt sig ført bag lyset. Alene de danske arkæologer, der måske aldrig blev gjort bekendt med det forklaringsproblem, de russiske arkæologer pludselig opdagede, afslører uafvidende de russiske arkæologers grundlæggende fejlagtige udgangspunkt.

Senest i 1995 var de russiske arkæologer dog blevet klar over problemet. Det år publicerede lederen af 1979-81- og 1991-ekspeditionerne, Andrei Staniukovich, en ny oversættelse af Stellers tekst til russisk med sig selv som redaktør. Oversættelsen blev ikke lavet på grundlag af den tyske original, men ud fra den engelske oversættelse fra 1988, hvilket dog er underordnet i denne sammenhæng.⁶⁷ Det er oplagt, at det eneste formål med denne tekst var at sløre, at man havde udgravet det forkerte sted. Det opnåede Staniukovich ved at gengive Stellers helt centrale formulering om, at Bering blev begravet: „nahe bey unsrer Wohnung“ (nær ved vores bolig) således: „ved siden af vores tilflugtssted/fristed/asyl“ (рядом с нашим пристанищем).⁶⁸

Ovenfor nævnte jeg to andre eksempler på, hvorledes Steller anvendte „Wohnung“. Først hvordan han med sine bofæller 12. november flittigt arbejdede på „unsrer Wohnung“, mens andre byggede en tredje „Wohnung“. Man bemærker, at formuleringen „unsrer Wohnung“ er præcis den samme som ved udpegelsen af, hvor Bering blev begravet. Dette oversatte Staniukovich helt korrekt, om end han varierede udtrykket: vi arbejdede „på vort hus“ (над нашим домом) ... andre udgravede en „tredje bolig“ (копают третье жилище).⁶⁹ Dernæst hvor de 20. april finder en friskstrandet hval ca. 5 km „von unsern Wohnungen“. Også dette oversætter Staniukovich korrekt: „fra vore boliger“ (в пяти верстах к западу от наших жилищ).⁷⁰ Kun hvor det gælder Stellers ønske om at præcisere, hvor de begravede Bering, vælger Staniukovich med udtrykket *nashe pristanishche* at give „unsrer Wohnung“ en helt an-

67 Orcutt W. Frost (udg.): *Georg Wilhelm Steller: Journal of a Voyage with Bering 1741-1742*, Stanford 1988, s. 141. Hvor Steller anvendte ordet „Wohnung“, hedder det „dwelling“ i den engelske oversættelse.

68 Steller: *Dnevnik plavaniia*, s. 115.

69 Steller: *Dnevnik plavaniia*, s. 104.

70 Steller: *Dnevnik plavaniia*, s. 133.

den og bredere oversættelse. Det er pludselig ikke længere en konkret, fysisk bolig, men det meget diffuse „tilflugtssted/fristed/asyl“.

Hvordan Staniukovich ønsker, læseren skal forstå dette *pristanishche*, fremgår ganske klart i den samlede opsummering af resultaterne af både udgravningen af vinterlejren 1979-81 og udgravningen af gravpladsen i 1991, som Staniukovich publicerede i 1995 samtidig med nyoversættelsen. Her opererer Staniukovich med udtrykket „de overvintrendes hovedtilflugtssted“ (Основное „пристанище“ зимовщиков). Inden for denne *pristanishche* findes de seks separate jordhytter, hvorom Staniukovich bruger det udtryk for „bolig/Wohung“ (жилище), han også brugte i nyoversættelsen.⁷¹ Det vil sige, at Staniukovich her vælger at bruge udtrykket *pristanishche* som synonymt med vinterlejren. Dette indebærer igen, at en russisk læser, der fæster lid til, at Staniukovichs oversættelse er korrekt og ikke går til Stellers tyske original eller andre oversættelser, ikke vil have nogen grund til at mistænke, at Staniukovich og med ham de danske arkæologer gravede det forkerte sted, men netop fandt en gravplads „nær vinterlejren“, dér hvor Steller ifølge nyoversættelsen skrev, den burde findes. Det ligner grangiveligt bevidst manipulation af en kilde.

For at forstå dette må man huske, at da den upræcise russiske oversættelse blev publiceret i 1995, herskede der en fortsat eufori over det sensationelle fund af Vitus Berings grav og rekonstruktionen af hans ansigtstræk. Der udkom flere videnskabelige værker om udgravningens resultater og de antropologiske studier. Massemediernes opmærksomhed var endnu stift rettet mod disse begivenheder; journalisterne lavede interview på interview og skrev utallige reportager og artikler. Resterne af de opgravede blev med pomp og pragt bragt tilbage og genbegravet på Bering Ø, nu under hver sin sten, indgraveret med deres i 1991 tildelte navne. Den nyskabte buste af Bering smykker i dag talrige museer. Skulle man på baggrund af denne triumferende atmosfære publicere en oversættelse af Steller, hvoraf det ville fremgå, at Bering slet ikke var begravet dér, hvor man havde søgt og fundet hans grav? Sandsynligvis var det for at redde situationen, at man valgte dette tågede og tvetydige ord *pristanishche*, som arkæologerne kunne tolke, som om den gjaldt hele vinterlejren. Hvis Bering angiveligt var begravet „ved siden af vores lejr“, så ville udgravningsstedet ikke fremstå som den eklatante fejl, den i virkeligheden var.

Opsummering og facit

Da arkæologerne søgte Berings grav nær hans egen bolig, var de i første omgang i god tro. Først senere opdagede de russiske arkæologer,

⁷¹ Zviagin, Musaev & Staniukovich, s. 42.

at de havde ladet sig vildlede af en fejloversat kilde. Dette søgte de siden at sløre ved at manipulere med en nyoversættelse af denne kilde. Men allerede under selve udgravningerne i 1991 havde arkæologerne opdaget, at deres tolkninger af udgravningsresultaterne på en række punkter ikke stemte med det mere eller mindre samtidige kildemateriale, hvad enten dette var skriftligt, materielt eller visuelt, hvilket fik dem til i varierende omfang allerede på det tidspunkt at manipulere kildematerialet: 1) Det gamle portræt, der mentes at forestille søfareren, blev pludselig til et portræt af hans grandonkel, skønt dennes fysiognomi var velkendt fra et samtidigt portræt, som man ellers nok kunne have forventet Horsens-arkæologerne havde kendt til. 2) Sven Waxells klare udsagn om, at Bering var blevet begravet bundet til et bræt, blev grundlæggende betvivlet, om end omtalen af træ alligevel blev brugt som afgørende bevis for, at skelettet i grav nr. 6 var Vitus Bering – ja en af de danske arkæologer nåede endog skridt for skridt frem til, at Waxell faktisk havde skrevet, at Bering var gravlagt i en kiste. 3) Et krucifiks skiftede proveniens for at passe til arkæologernes ændrede tolkning og endte endog hos en anden af de danske arkæologer med i et smukt cirkelbevis at danne grundlag for identifikationen af en af de begravede. 4) Eftersom skelettet i grav nr. 6 ifølge Viktor Zviagin viste tegn på at stamme fra en person af vægtløftertype, måtte Bering fremstå med en ligeså enestående fysisk styrke, hvilket på ingen måde svarer til hans gennem de mange år ofte stillesiddende liv i Kamtjatka-ekspeditionernes tjeneste. 5) Trods de samtidige kilders klare vidnesbyrd om, at besætningen på Sankt Peter led og for manges vedkommende døde af skørbug, viste ingen af de gravlagte i de seks grave tegn på at have skørbug; derfor måtte man postulere andre sygdomme, som det overlevende mandskab dog mirakuløst kom sig af, som om det havde lidt af skørbug.

Det var i første række de russiske arkæologer, der stod for denne gradvise kildetilpasning, men det må konstateres, at deres danske kolleger ukritisk tilsluttede sig den. Facit bliver det samme: Det kan umuligt være Kamtjatka-ekspeditionens gravplads, man fandt ved udgravningerne i 1991. Men hvad var det så?

Ifølge arkæologernes egne observationer blev vinterlejren fra midten af 1740'erne benyttet af såkaldte *promyshlenniki*,⁷² dvs. fangere og købmænd på jagt efter pels og andre rigdomme såsom den stellerske søko, hvis kød nu var så eftertragtet, at søkoen blev udryddet inden for en generation. Ofte overvintrede de på øen og brugte, hvad der var ef-

⁷² Om disse, se: Ryan Tucker Jones: *Empire of Extinction*, Oxford 2014, her kapitel 3 „Promyshlenniki, Siberians, Alaskans, and Catastrophic Change in an Island Ecosystem“.

terladt fra Berings ekspedition og den forladte vinterlejr.⁷³ Det, vores arkæologer fandt, var sandsynligvis en gravplads for seks *promyshlenniki* fra senere i 1700-tallet. De gravlagtes sunde tænder tyder i den retning. I modsætning til dem, der ankom til øen efter lang tids sejlads, led *promyshlenniki* ikke af skørbug: De levede lang tid på øen, nærrede sig af søkoens kød og drak ferskvand.

Hvem var så den, der lå i grav nr. 6? En mand på omkring 60 år med et kranie af mellemeuropæisk type, besiddende kæmpekræfter og et blændende smil? Den kisteimiterende trækonstruktion kunne tyde på høj social status: en kosak-ataman måske? Formanden for et kollektiv af *promyshlenniki*? Eller måske blev han lagt sammenbøjet i et hønsebur til hån og posthum straf? Man kan gætte på alt, blot ikke på Vitus Bering! Navnet på denne kraftkarl vil vi nok aldrig få at vide; til gengæld kan vi mangfoldige steder i verden se denne mands ansigts-træk, som de blev genskabt af Viktor Zviagin.

Hvor mon så den virkelige gravplads fra den anden Kamtjatka-ekspedition befinder sig? Steller angiver, at den lå ved siden af den sydlige del af vinterlejren – forudsat at arkæologerne efter udgravningerne i årene 1979-81 havde ret i, at Stellers hytte virkelig lå dér. Formodentlig har det været en mindre gravplads, hvor der lå 19-20 søfolk. Måske ligger den der stadig, men den kan også være skyllet bort af vandet. Egnen omkring vinterlejren oversvømmes ofte både fra havet og som resultat af ændringer i Komandørflodens løb.⁷⁴ Det er derfor muligt, at gravpladsen med Berings grav for længst er forsvundet.

Til sidst vil jeg understrege, at jeg på ingen måde vil opfordre til nye forsøg på at finde vinterlejrens gravplads. Disse mennesker led tilstrækkeligt i levende live, og der er ingen grund til at forstyrre dem efter døden. Selve tanken om at grave kendte personer op for med hjælp af moderne teknologi at genskabe deres ydre og med nysgerrighed udlæde, hvordan deres næse var formet, forekommer mig monstrøs. Er

⁷³ Len'kov, Silant'ev & Staniukovich: *Komandorskii lager*, s. 20-23; Zviagin, Musaeu & Staniukovich, s. 17. Dette vidste de danske arkæologer udmærket. Orla Madsen beskriver således malende, hvordan der efter ekspeditionens afslutning begyndte „ein wahres Goldgräberabenteuer. Es war bekannt, auf welcher Insel die *St. Peter* Schiffbruch erlitten hatte, und in den folgenden Jahren hielt sich das Gerücht, dass die Spuren der Überwinterung der Seeleute noch deutlich zu erkennen waren, zumal sich am Ort noch Reste vom Schiffsholz befanden. Pelzjäger und andere Glücksritter bereisten die Inseln, um insbesondere an Pelzwerk zu kommen. Das Schicksal der Steller'schen Seekuh mag als Beispiel dafür gelten, wie die Inseln ausgeplündert wurden: ... Auch rühmte er [Steller] das hervorragende Fell der Seekuh. 1768 wurde das letzte Exemplar seiner Art erlegt. In nur 27 Jahre war eine Art komplett ausgerottet worden“, Madsen: „Die Ausgrabung eines Entdeckers“, s. 329.

⁷⁴ Zviagin, Musaeu & Staniukovich, s. 58-59.

det virkelig vigtigt, hvordan kommandørkaptajnen så ud? Godt nok kan man altid ønske at visualisere kendte mennesker, men i tilfældet Vitus Bering har vi i det mindste portrættet i Det Centrale Museum for Søkrigsflåden. Og selvom vi ikke kan være 100 % sikre på, at det forestiller søfareren Vitus Bering, så er det sådan, vi har vænnet os til at se ham for os.

Epilog

Efter at denne artikel allerede var sendt til *Historisk Tidsskrifts* redaktion, har DR sendt en tv-serie om Vitus Berings to Kamtjatka-ekspeditioner i seks afsnit under titlen „Ekspeditionen. På sporet af Vitus Bering“.⁷⁵ Som optakt til tv-serien udkom desuden en bog af den historiker, der også optræder som historisk konsulent i tv-serien, Morten Hahn-Pedersen.⁷⁶ At tv-serien og bogen er blevet til i tæt samarbejde, fremgår af bogen, hvor Hahn-Pedersen (s. 22-23) fortæller, hvordan han i 2015 tog kontakt til tv-seriens to tilrettelæggere, Cecilie Nielsen (historiker) og Lasse Bøgeskov Andersson (journalist). Begge projekter blev støttet af den prominente esbjergensiske erhvervsmand Tage Sørensen (1915-2016). To fonde med tilknytning til Tage Sørensen sponsorerede således tv-serien.

Det væsentlige i forhold til min artikel forekommer i første afsnit, hvor tilrettelæggerne hævder, at anledningen til ekspeditionen i 1991 til Bering Ø var et ønske om at finde ud af, hvordan Vitus Bering så ud. Det fremgår godt et kvarter inde i programmet (16,46-17,25), hvor Hahn-Pedersen minder os om, at vi alle fra tændstikæsker ved, hvordan den danske „folkehelt“ Tordenskjold så ud. Han fortsætter så: „Bering havde man ingen ide om, hvordan så ud, så hvis man skulle have sat et billede på en folkehelt, så måtte man gøre noget, og det, man vidste, man kunne gøre, det var jo at tage til Bering Ø og se, om man kunne finde Berings grav, fordi hvis man har Berings skelet, Berings kranium, så er det faktisk muligt med videnskaben i dag at genskabe Berings ansigt“. Her har Hahn-Pedersen behændigt undladt at nævne det kendte portræt af Vitus Bering i Det Centrale Museum for Søkrigsflåden i Sankt Petersborg, som enhver russer og mange danskere ken-

⁷⁵ <https://www.dr.dk/tv/sc/ekspeditionen-pa-sporet-af-vitus-bering/ekspeditionen-pa-sporet-af-vitus-bering-2/ekspeditionen-pa-sporet-af-vitus-bering-1-6#!/> / (24.08.2018)

⁷⁶ *På zarens befaling. Med Bering og Spangsborg i Sibirien og Stillehavet 1725-1743*, København 2018. Se også „Ny bog varmer op til tv-serie om Vitus Berings ekspeditioner“, *Horsens Folkeblad*, 29. april 2018: <https://hsfo.dk/horsens/Ny-bog-varmer-op-til-t-serie-om-Vitus-Berings-ekspeditioner/artikel/165899/> / (24.08.2018); samt: <https://www.jv.dk/esbjerg/Esbjergs-store-erhvervsmand-trak-Spangsborg-frem-af-historiens-glemsel/artikel/2606604/> / (24.08.2018).

der fra bl.a. frimærker fra forskellige jubilæer vedrørende Vitus Bering eller Kamtjatka-ekspeditionerne.

Senere i første afsnit (19,18-21,15) følges dette op af et interview med Viktor Zviagin om hans rekonstruktion af den formodede Bering. Her fremhæver Zviagin, at denne var en muskuløs type, hvilket var af betydning for det ansigt, Zviagin konstruerede på grundlag af kraniet. Vi ser så rekonstruktionen, mens Cecilie Nielsen fortæller, at dette ifølge Zviagin er det „tætteste, vi kommer på at stå ansigt til ansigt med manden Vitus Bering“.

I sin bog kommer Hahn-Pedersen (s. 284) også ind på udgravningen i 1991. Det kan ikke overraske, at han i forlængelse af de danske arkæologer (russisk materiale bruges ikke) forklarer, hvorfor man gravede, hvor man gjorde, således: „Fra Stellers dagbog vidste man, at Bering blev gravsat i umiddelbar nærhed af *sin* hytte“ (kursiv, NOL). Mere overraskende er det, at Hahn-Pedersen allerede på s. 248 én gang har citeret dette sted i Stellers dagbog, men nu fra den korrekte danske oversættelse fra 1990: „Vi begravede hans afsjælede legeme ... nær ved *vor* bolig“ (kursiv, NOL). Denne uoverensstemmelse synes Hahn-Pedersen ikke selv at have bemærket og reflekteret over.

I et sikkert forfængeligt håb om at hindre en forfejlet sprogbrug i at brede sig yderligere i Danmark må jeg slutte med et par ord om den ene af Vitus Berings to næstkommanderende, landsmanden Martin Spangberg, der kom til Rusland i 1720 og døde dér i 1761, hvor også alle hans efterkommere forblev. Spangberg deltog i begge Berings Kamtjatka-ekspeditioner, og endnu inden Bering og Tjirikov drog på deres respektive Amerikarejser i 1741, havde Spangberg gennemført den første ekspedition til Japan nordfra, hvorunder han kortlagde Kurillerne.

I såvel Hahn-Pedersens bog som i tv-serien fremhæves Martin Spangberg som næsten lige så betydningsfuld som Vitus Bering. Mærkeligt er dog, at han i begge medier med et indføjte „s“ i navnet konsekvent kaldes Spangsbjerg. Denne stavemåde dukkede op i 1999, da Tage Sørensen ud fra et ønske om at promovere Martin Spangberg som esbjergenser sponsorerede og var medforfatter til en bog om Martin Spangberg. Det skete ud fra en formodning om, at Spangberg var født i Jerne Sogn, der nu er en del af Esbjerg by.⁷⁷ Her har en Spangsbjergslægt eksisteret tilbage til 1600-tallet, og det er fra den slægt, Martin Spangberg med et indføjte „s“ nu hævdes at stamme. På den måde fik havnebyen Esbjerg sin egen store opdagelsesrejsende, som Horsens havde sin i Vitus Bering. Med Hahn-Pedersens bog og DR's tv-serie har

⁷⁷ Tatjana Fjodorova, Birgit Leick Lampe, Sigurd Rambusch & Tage Sørensen: *Martin Spangsbjerg. En dansk opdagelsesrejsende i russisk tjeneste*, København 1999.

man så søgt at fremtidssikre den nye skrivemåde og dermed også Martin Spangbergs fortsatte tilknytning til Esbjerg.

Et problem er dog, at der hersker stor usikkerhed med hensyn til Spangbergs fødested. Dette redegjorde Peter Ulf Møller og Wieland Hintzsche for i 2003 i forbindelse med, at de offentliggjorde et nyfundet vidneudsagn fra 1758 om Martin Spangberg fra dennes svigersøn, lægen Philipp Wilhelm Butzkowski, der ligesom sin svigerfar havde deltaget i begge Vitus Berings Kamtjatka-ekspeditioner.

Ifølge Møller og Hintzsche findes nu tre af hinanden uafhængige kilder fra 1700-tallet, mens Spangberg endnu levede. I disse redegøres der med forskellig detaljeringsgrad for Spangbergs fødested og fødeår. Tidligst er en dagbogsnotits af naturvidenskabsmanden Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685-1753), der mødte Bering og Spangberg i Jenisejsk sommeren 1725, da de to danskere var undervejs på den Første Kamtjatka-ekspedition. Ifølge Messerschmidt var „Herrn Martin Peterssohn Spanberg, ausm Holsteinischen gebürtig“. Holsten, nu i formen „dansk Holsten“, dvs. Slesvig, omtales også i den nye og måske mest autoritative kilde. Baggrunden for denne var en forespørgsel fra den berømte historiker m.m. og deltager i Anden Kamtjatka-ekspedition, Gerhard Friedrich Müller (1705-83), der under forberedelsen af et værk om Kamtjatka-ekspeditionen manglede biografiske oplysninger om Spangbergs liv og karriere. Af Butzkowskis svar, dateret 16. september 1758, fremgår blandt andet, at Spangberg var „in der Stadt Rypen im Daenischen Holstein geboren“ 31. december 1696. Tidligst kendt i forskningen var imidlertid de oplysninger, teologen Peder von Haven offentliggjorde i *Nye og forbedrede Efterrættninger om Det russiske Rige* (1747). Denne havde mødt „Capitein Morten Spangenberg“ i 1746, og det er på grundlag af hans oplysninger teorien om Jerne som Spangbergs fødested bygger, idet von Haven skriver, at Spangberg var „født ved Varde i en Lands-Bye, kaldet Jerned“. Her gør „d“et det dog mindre sandsynligt, at der skulle være tale om Jerne i Skads Herred, altså Jerne i det nuværende Esbjerg, fremfor Jernved i Gørding herred ca. 10 km nord for Ribe. Mens Spangberg forgæves er søgt i kirkebøgerne fra Ribe og Jerne, er disse ikke bevaret fra Jernved.⁷⁸ At Holsten kommer ind i billedet, kan godt undre lidt, for begge de nævnte lokaliteter ligger nord for Kongeåen og derfor ikke i Holsten, der dengang især på tysk var en almindelig samlet betegnelse for både Slesvig og Holsten. Det får være, som det er. Vigtigt er imidlertid,

⁷⁸ Peter Ulf Møller & Wieland Hintzsche: „Hvornår og hvor blev Morten Spangberg født?“, *Personalhistorisk tidsskrift* 2003, s. 1-12; P.U. Mjoller & V. Hintzsche: „Kogda i gde rodilsia Martin Shpanberg?“, i *Nemcy v Rossii. Tri veka nauchnogo sotrudnichestva*, Sankt Petersburg 2003, s. 186-85. Artiklen er ikke nævnt i Hahn-Pedersens bog.

at Spangberg aldrig selv skrev sit navn med et indskudt „s“ men kun Spangberg (russisk Shpanberg/Шпанберг), lige indtil han fra marts 1742 begyndte at skrive sig med en indføjjet stavelse „en“ og mere tysklingende som „Spangenberg“. Det principielt vigtige er her, at man i videnskabelige sammenhæng bør bruge de navneformer, den historiske person selv brugte, eller som samtiden brugte om denne, altså: Spangberg/Spangenberg. Alt andet er en uskik, der som her kan bruges til at begrunde en svagt underbygget hypotese.⁷⁹

SUMMARY

The Archaeologists and Vitus Bering's Grave – a Study in Source Manipulation

In 1991 Danish and Russian archaeologists excavated six graves on Bering Island. The remains in grave No. 6 were identified as Captain-Commander Vitus Bering, leader of the Second Kamchatka expedition, who died December 8, 1741. The remaining five graves were identified as members of his crew. The discovery was surrounded by great publicity, and a facial reconstruction based on the skull in grave number No 6 has been widely accepted as representing Vitus Bering.

However, a close analysis of written sources and the anthropological data published by the archaeologists yields different results. It seems that the Russian archaeologists deliberately misinterpreted or even misrepresented both the contemporary sources and the archaeological evidence: 1) The forensic facial reconstruction of the skull in grave No. 6 bears no likeness with the well-known alleged portrait of the seafarer Vitus Bering now in the Central Naval Museum in St Petersburg (fig. 1). When confronted with this, the archaeologists claimed the portrait depicted his grand uncle, poet and historian Vitus Pedersen Bering (1617–75), but the grand uncle's appearance is well-known from another contemporary painting, and decidedly different from

⁷⁹ Det er værd at bemærke, at i den trykte udgave af *Den Store Danske Encyklopædi*, bd. 17, København 2000, s. 539 er opslagsordet endnu „Spangberg, Morten“, men i netudgaven er det allerede blevet til „Morten Spangsborg“ nu med Sigurd Rambusch som forfatter: http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Rusland_og_Centralasien/Ruslands_historie/Rusland_1689-1815/Morten_Spangsborg/ (29.08.2018).

the rounded face of the person in the portrait in the Naval Museum. 2) According to Bering's second in command, Lieutenant Sven Waxell, Bering was fastened with a rope to a plank and then buried. When the archaeologists found a skeleton buried in a kind of wooden box, Waxell's description of the plank was turned into a coffin and used to identify the skeleton as Bering's. 3) A crucifix found in another grave was first claimed to be Siberian but as the skeleton subsequently was classified as a West-European type, the crucifix was reinterpreted as Protestant or Catholic. 4) Despite considerable evidence from contemporary sources that Bering and his crew suffered from scurvy, all six excavated skeletons proved to have fine teeth. In response, the archaeologists and their forensic expert suggested that they had suffered not from scurvy but from a range of diseases with similar symptoms. This explanation fails to account for the quick recovery of the surviving crew members of the crew soon after they were able to take in fresh water and food on Bering Island – just as people who suffered from scurvy had done. 5) The place where the archaeologists decided to excavate was based on the German diary of Georg Wilhelm Steller in a Russian translation from 1928, which reported that Bering had been buried close to *his* dwelling (*Wohnung*), located in the northernmost part of the winter camp. However, after the Russian archaeologists returned to Moscow, they discovered that the 1928-translation contained an error and that Steller had in fact written that Bering had been buried close to *our* (*unser*) dwelling, that is, where Steller lived with other foreigners at the southern end of the camp. In an attempt to conceal the mistake, the leader of the excavation in 1995 produced a new translation of the diary where he correctly replaced „his“ with „our“ but changed the „dwelling“ of the 1928-translation to the vague, indistinct term *pristanishche* (refuge, asylum, shelter), which he had previously used to designate the entire winter camp. Thus the Russian reader might still believe they had excavated the correct site.

If not the necropolis of the Kamchatka Expedition, then who had the archaeologists uncovered in 1991? Most likely, the six deceased were so-called *promyshlenniki* (hunters and merchants), who started an intense exploration of the newly discovered island soon after its natural riches became known. They did not have to sail for months to reach Bering Island from Kamchatka so they were never affected with scurvy, and once there, they enjoyed fresh food and water in abundance, hence their fine teeth.

In conclusion: Vitus Bering's burial place is still unknown, but if we want to visualise him, we still have the old portrait, donated to the Central Naval Museum in St Petersburg by his Russian descendants